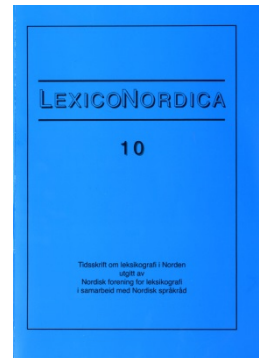

LexicoNordica

Titel: Ordbokskritikk
Forfatter: Trond Trosterud
Kilde: LexicoNordica 10, 2003, s. 65-88
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Trond Trosterud

Ordbokskritikk

The essence of the article is that dictionary criticism should be seen as a research activity. Dictionary criticism is here divided into two groups, one with users as its target audience, and one with lexicographers. Dictionary criticism with lexicographers as a target audience may then be seen as meta-lexicography with the concrete dictionary as its starting point. In order to write a good review, the object of inquiry must be divided in smaller parts, still in a way so that the central aspects of the dictionary are still taken into account. Relevant parts are e.g., parts of speech, the set of lemmas, grammatical information, disposition of the dictionary articles, definitions, and translations. Dictionary criticism may also be allowed to evaluate only parts of the dictionary.

The article contains an evaluation of dictionary criticism, with two examples as a starting point: Definitions in Nordic monolingual dictionaries, and the marking of stem classes in bilingual Finnish dictionaries. The first case study clearly shows to what extent the field is dependent upon an active dictionary criticism in order to be able to learn from similar projects. The second case shows how an unfortunate solution may spread from dictionary to dictionary, without being corrected by a precise dictionary criticism.

The article presents concrete suggestions as to how dictionary criticism should develop. Finally comes a discussion of dictionary criticism with end users as target group.

1. Innleiing

I ei setning kan denne artikkelen samanfattast slik¹: Gå ut i frå at ordbokskritikk er forskning, så blir det bra ordbokskritikk av det.

1.1 Ein- og tospråklege ordbøker

Eg har aldri skrive ein ordboksartikkel. Likevel er ordbøker er viktige for meg. Eg har som vaksen lært fleire framande språk, og dermed fått innpass i fleire ulike kulturar. Inngangsbilletten har alltid vore ordboka.

Det å gå frå språk til språk, frå kultur til kultur, det å bli fleir-språkleg, er ein tung og lang prosess. I den prosessen treng vi så gode hjelpemiddel som mogleg. Ei tospråkleg ordbok er kanskje det viktigaste reisefølgjet vaksne språkstudentar har når vi reiser frå ein kul-

¹ Takk til Turid Farbrege, Klaas Ruppel og Lisbet P. Wærp for kommentarar til tidlegare versjonar av denne artikkelen, og til deltakarane på seminaret om ordbokskritikk på Schæffergården i januar 2003 for gode diskusjonar.

tur til ein annan. Det er fullstendig unødvendig å gje folk dårlegare ordbøker enn det er mogleg å gje dei. For medlemmar i minoritets-samfunn, som har ein passiv kjennskap til språket til minoritetssamfunnet, representerer ei ordbok frå majoritets- til minoritetsspråket billetten attende til barndommens språk og deira eigen kultur. Når vi ser kor viktig dette er, og når vi veit kva som skal til for å lære seg eit nytt språk, treng folk rett og slett så gode ordbøker som dei kan få.

Kva vi skal med einspråklege ordbøker er eit litt anna spørsmål. For lekfolk fungerer einspråklege ordbøker på morsmålet deira som normative rettskrivingsordbøker, framandordbøker og etymologiske ordbøker, eller kanskje som hyllepynt. Sett frå eit kommersielt synspunkt, særleg innafor engelskspråkleg leksikografi, er ordboka ei inn-tektsskjelde, eit produkt. Det normative, ensyklopediske og etymologiske ved desse ordbøkene får dermed prioritet.

Historisk sett representerer einspråklege ordbøker for morsmåls-talarar ei fast norm, eit sentralt verkty i prosessen det er å skaffe seg ei nasjonal skriftspråksnorm. Til det bruket treng ein forøvrig ikkje ordbøker i det heile, det er godt nok med ordlister, noko Svenska Akademins Ordlista er eit godt døme på.

Brukbare, ikkjesirkulære definisjonar og opplysningar om semantiske felt og valens, særleg av det sentrale ordforrådet, er meir interessant for språkstudierende utlendingar og for lingvistar enn dei er det for einspråklege ordbokskjøpande lekfolk, som ikkje går til ordboka for å finne tydinga til ord som *på*, *til*, *klage*, *kyte* og *katt*. Leksikografar som arbeider med einspråklege ordbøker bør likevel sjå nærare på desse for einspråklege lekfolk litt perifere områda, ikkje berre av omtanke for utlendingar og lingvistar, men òg fordi gode einspråklege ordbøker er nøkkelen til gode tospråklege ordbøker. Berre viss vi kjenner til kva tyding og bruksmåte eit ord har i språket sitt, er vi i stand til å kombinere det med tilsvarande ord i andre språk.

Sosialantropologar òg vil vere interessert i einspråklege ordbøker som fortel kva ord betyr og korleis dei blir brukt. Leksikon er den katedralen som viser kulturen vår, kva vi har leksikalisert, og kva vi ikkje har leksikalisert. Ordboka er det biletet vi teiknar av denne katedralen.

Desse to måla er det dermed vi set opp for leksikografien: To-språkleg leksikografi skal opne døra til framande kulturar, og den einspråklege leksikografien skal teikne biletet av eigen kultur. Med desse måla i tankane går vi til ordbokskritikken.

1.2 To typar ordbokskritikk

Kven skriv vi ordbokskritikkar for? Vi skriv for lesarane av publikasjonen vi publiserer i, sjølv sagt. Men det er ikkje svar godt nok, i og med at lesarane har ulike interesser i ulike samanhengar. For ordbokskritikk kan vi identifisere to målgrupper²:

- Leksikografar (Dei har brukt år av livet sitt på denne ordboka, og vil ha konstruktiv kritikk)
- Ordbokskjøparar (Det finst tre store engelsk-norske ordbøker, og dei vil vite kva ordbok dei skal kjøpe)

Når vi skriv ordbokskritikk for å få betre ordbøker, for å bidra til at feil og svakheiter ikkje blir tatt opp att lenger enn det som er naudsynt, og for at leksikografien kan utvikle seg og bli betre, er det leksikografane vi skriv for. Den mottakaren som sjangeren er laga for, er likevel ordbokskjøparen: Spør oss kva vi assosierer med ordet ”bokmelding”, og vi svarer ”forbrukarjournalistikk”.

Sett frå mitt synspunkt er ordbokskritikk for leksikografar den mest relevante typen. For dei aller fleste språkpar, t.d. for ordbøker mellom norsk og finskugriske språk, finst det berre eitt alternativ, éi mogleg ordbok å velje. I dei få tilfella der det finst to ordbøker er skilnaden dei i mellom openberr: Den eine inneheld færre ord, men går ned i lomma, den andre inneheld fleire ord og passar i hylla, og valet dei i mellom kan kjøparane ta utan vår hjelp. Dette inneber sjølv sagt ikkje at kritikkar skrive for brukarar ikkje er viktige. Profesjonelle språkarbeidarar, som til dømes omsetjarar, har stor nytte av å kunne vurdere fleire like ordbøker opp i mot kvarandre der det finst fleire å velje mellom. Med tanke på kva kvar einskild ordbok kostar, er dette informasjon språkarbeidaren veit å setje pris på. Sjølv der det finst berre éi ordbok er det viktig for den profesjonelle brukaren å få ei systematisk framstilling av ordbokas sterke og svake sider.

Målet med ordbokskritikk for leksikografar er framfor alt å

- stimulere og framtvinge metaleksikografisk diskusjon blant leksikografar, og dermed
- gje oss betre ordbøker

² Det er òg mogleg å tenke seg finare oppdelingar. 'Leksikografar' kan omfatte både leksikografane bak den konkrete ordboka som blir meldt og leksikografar allment, og det kan omfatte meir perifere folk i ordboksprosessen, slik som forlagsredaktørar og grafiske formgjevarar. Blant 'brukarar' er det mogleg å skilje mellom profesjonelle brukarar av ulike typar (omsetjarar, tolkar, lingvistar) og allmenne brukarar i ulike roller (språkstudentar, turistar, allmenne brukarar osv.). Ei slik fininndeling er ikkje relevant for denne framstillinga.

Målet med ordbokskritikk for brukarar, sett frå ordbokskjøparen sin synsstad, er eit heilt anna. Det er å

- gje lesarane eit betre grunnlag til å velje mellom ulike ordbøker
- gje meir kunnskap om ordbøker generelt, og om ordboka som blir meldt spesielt

I praksis er verda sjølvsagt ikkje like pent oppdelt: Leksikografar er òg ordbokskjøparar og -brukarar, og fleire enn leksikografane kan vere interessert i metaleksikografiske spørsmål. Eg vil likevel bruke denne todelinga i resten av framstillinga mi.

1.3 Om denne artikkelen

Eg tar først opp ordbokskritikk som primært blir skriva for leksikografar. Eg ser på kva mål ein slik ordbokskritikk bør stille seg, og korleis han kan nå desse måla. Deretter set eg opp ein typologi for tospråklege ordbøker ordna ikkje etter ordbokas innhald (resepsjon/produksjon, osv.), men etter språk. Eg tar spesielt for meg éin av typane, ordbøker mellom minoritets- og majoritetsspråk med overlappende domene. Målet i talet på potensielle språkpar for tospråklege ordbøker, er dette den vanlegaste typen tospråklege ordbøker, samtidig som den sjelden blir drøfta eksplisitt. Til slutt tar eg opp ordbokskritikk skriva for potensielle ordbokskjøparar.

2. Ordbokskritikk for leksikografar

2.1 Mål: Stimulere og framvinge metaleksikografisk diskusjon

Ordbokskritikk for leksikografar kan vi karakterisere som metaleksikografi med konkrete ordbøker som utgangspunkt. Vi må behandle ordboka som eit forskingsobjekt, og vi må finne det vesentlege ved ordboka. Kritikken treng ikkje kome når boka kjem ut, den kan kome når som helst. Ordbøker er sykliske prosjekt, dei kjem i fleire opplag med jamne mellomrom.

Vi som ordbokskritikarar, som leksikografar, har ei oppfatning av kva ei god ordbok er. Vi må finne dei delane av ordboka som kan bli betre. Kor står den konkrete ordboka eller dei ordbøkene vi har foran oss, kva er det som er mogleg å endre, forbetre? Spørsmålet "Kva er god ordbokskritikk?" blir dermed nært knytt til spørsmålet "Kva er ei god ordbok?". Svaret på det siste spørsmålet er ikkje alltid like opp-

lagt. For diskusjonen si skuld skal vi her gå ut i frå at det finst eit sett av kriterium vi vil vere samde om å vurdere ordbøker opp i mot (sjølv om vektlegginga vil variere).

Utgangspunktet for god ordbokskritikk er dermed å sjå på det mentale leksikonet som eit autonomt objekt, og å sjå på ordboka som ein av mange moglege måtar å spegle dette leksikonet. Metodologien må vere den same som i annan språkvitskap: Etterprøvbar, systematisk, og underlagt ei teoretisk referanseramme.

Tema som bør opp til vurdering er m.a. desse:

- a) Lemmautvalet
- b) Grammatiske opplysningar i sjølve ordboksdelen
- c) Definisjonane / omsetjingane
- d) Dømematerialet
- e) Grammatiske opplysningar i omteksten
- f) Brukarundersøkingar

Ordbokskritikk for leksikografar må dermed kome seg bort frå bokmeldingskonvensjonen og sjå på seg sjølv som allmenn, konstruktiv kritikk av arbeid utført av kolleger. Det vil framleis vere kritikk, i tydinga 'kritikk og vurdering' av ordbøker, men målet blir noko meir enn å gje råd til potensielle kjøparar. Dei fleste ordbøker kjem i nytt og revidert opplag med jamne mellomrom, god kritikk av den eine ordboka er relevant for den andre, så slik ordbokskritikk vil alltid vere velkomen, ikkje berre rett etter publiseringa av ordboka.

Ei kvar ordbok kan sjølvstøtt alltid bli betre, men det er mange ting som hindrar forfattarane i å skrive den ideelle ordboka. Framfor alt har eit kvart ordboksprosjekt begrensa med ressursar. Ordbokskritikaren bør dermed gje høg prioritet til slike ting som det er mogleg å gjere noko med innafor dei ressursane som står til rådvelde for eit ordboksprosjekt. Kritikk av typen "de burde ha lagt dobbelt så mykje ressursar inn i dette prosjektet" er lite interessant.

Meir relevant er kritikk og forbetningsframlegg som det er mogleg å gjennomføre med dei ressursane som står til rådvelde. Her har ordbokskritikken si mest sentrale oppgåve. At verda finn det viktigare å bruke ressursane på andre ting enn leksikografi, er det som regel ikkje så mykje å gjere med. Ordbokskritikken bør dermed ha som eksplisitt mål å hindre den praktiske leksikografien i å skrive ordbøker som er dårlegare enn det det finst ressursar til.

Leksikografi er eit kollektivt prosjekt. Ikkje berre står det som regel mange medarbeidarar bak ei ordbok, men ordboksforfattarar står òg på skuldrene til kvarandre, og ser kva andre har gjort tidlegare. Eg tenkjer her ikkje på plagiat, som er ei litt anna sak, men på

det kollektive prosjektet det er å kome fram til best mogleg leksikografiske løysingar på strukturelle spørsmål, spørsmål som desse:

- Korleis skal ei ordbok strukturast, på makro- og mikronivå?
- Kva oppdeling skal lemmaartiklane ha?
- Korleis bør grammatiske opplysningar, valensinformasjon, reksjon, faste uttrykk, osv., framstillast?
- Korleis skal definisjonane (i tospråklege ordbøker: omsetjingane) sjå ut?

Det er ingen grunn til å gjere dei same feila om att, og all grunn til å lære av andre leksikografar og bruke deira erfaringar for å gå eit skritt vidare i den leksikografiske utviklinga.

I denne kontinuerlege prosessen har ordbokskritikarane ei sentral rolle. Det er vår rolle å lese ordbøker, sjå dei som sjølvstendige objekt, sjå dei sterke og svake sidene deira, og sjå korleis dei kan bli betre til neste utgåve. Leksikografiske diskusjonar kan bli ført på andre måtar òg, men med utgangspunkt i konkrete ordbøker kan diskusjonen bli konkret og konstruktiv.

2.2 Metode

Som ordbokskritikarar bør vi tenke gjennom metodane vi bruker. Vi bør forsikre oss om at det vi tar opp er vesentleg, representativt tematisk, og at det er representativt innafor kvart tema. Dessutan må det vi skriv vere etterprøvbart. Vurderinga må bli gjort på ein måte som gjer det mogleg å dra konklusjonar for heile materialet ut i frå det materialet som blir vurdert. Poenget her er å underkaste ordbokskritikken dei same metodiske prinsippa som forskning generelt, og sjå på ordboka som ordbokskritikken sitt forskingsfelt. Viss vi er eksplisitte om dei kriteriana og metodane vi legg til grunn, er det òg mogleg å etterprøve den vurderinga vi gjev, og eventuelt stille seg kritisk til henne.

2.3 Tema som må opp til vurdering

Det er ikkje mogleg å vurdere alle sider ved ei omfangsrik ordbok. Ordbokskritikk, og metaleksikografi generelt, må ta for seg delar av ordboka, delar av leksikon. Kunsten blir å vere i stand til å dele opp forskingsobjektet på ein god måte, og deretter velje dei viktigaste delane. Eit ordboksprosjekt fortener òg ei heilskapsvurdering, der dei ulike delane blir vurdert opp mot kvarandre.

2.3.1 Ordklassevis vurdering

Ein god metode er å vurdere ordklassene kvar for seg, og òg sjå på undertypar innafor kvar ordklasse. Framleis er det alt for ofte slik at ordbøker blir skrive frå A til Å, utan tanke på indre konsekvens i handsaminga av parallelle ord, og av parallelle delar av lemma-artiklane innafor kvar ordklasse. Ordbokskritikarar bør ikkje gå i same fella, men sjå systematisk på korleis dei ulike ordklassene har vorte handsama.

Særleg gjeld det dei andre ordklassene enn substantiva. Har ordbøkene ei konsistent handsaming av ord som berre er tilfeldig skilt frå kvarandre av alfabetet? Er det samanheng mellom det som blir sagt om **i** og det som blir sagt om **på**? Har ordboka ei koherent handsaming av talehandlingsverb, av hjelpeverb, av setningsadverb? Får verbprefiksa ei systematisk handsaming, osb. Når det gjeld substantiva, er det største spørsmålet sjølvsgt lemmautvalet. Men andre ting òg er det mogleg å sjå på. Korleis er handsaminga av sentrale konkrete substantiv som blir brukt i mange abstrakte uttrykk? Korleis blir substantiv innafor ulike semantiske felt definert? Viss vi ser på semantiske aspekt, kan det òg vere grunn til å sjå dei tre opne ordklassene samla, i og med at vi for eitt og same begrepsfelt finn både substantiv, adjektiv og verb.

2.3.2 Lemmautvalet

Eit av dei mest grunnleggjande spørsmål for ordbøker er lemmautvalet. Dette er òg den delen av ordbokskritikken som har fått mest kjeft: Kritikaren blar opp ordboka, leiter rundt på måfå, finn manglande ord, skriv dei ned, og kritikken er ferdig.

Problemet med å vere meir systematisk er sjølvsgt at kritikaren som regel berre har tilgang til ei papirutgåve, ikkje til heile manuset i elektronisk form. Dermed blir det òg vanskeleg å vurdere heile leksikon på ein systematisk måte, og t.d. telje opp og samanlikne dekninga av ord innafor ulike fagområde. Måtar å kompensere det på er sjølvsgt å ta ut representative delar av lemmautvalet og sjå på visse semantiske felt der, ord frå visse representative utval av ordboka, osb. Lemmautvalet må vurderast ut i frå ordboka sine egne premiss (omfang og målgruppe), dette gjeld både ved vurderinga av manglande og av utrvande lemma.

2.3.3 Grammatiske opplysningar i sjølve ordboksdelen

Gode ordbøker har grammatiske opplysningar om oppslagsorda. I to-språklege ordbøker fører nokre ordbøker berre opp informasjon for eitt av språka, andre for begge to, avhengig av kven som er målgruppa. Ideelt sett bør kvart språkpar få fire ordbøker, ei produksjons- og ei resepsjonsordbok for kvar språkgruppe. Dei færreste språkpar har det, slik at kvar språkgruppe i praksis vil få éi ordbok på deling. Denne ordboka vil som regel ta mest omsyn til den språkgruppa som kjøper flest eksemplar. Med å etterlyse meir balansert handsaming av grammatisk informasjon vil vi som ordbokskritikarar bidra til at dei som ikkje kjøper like mange eksemplar, òg vil kunne få ei god ordbok.

Eit anna spørsmål er korleis opplysningane om bøyingsformer skal framstillast. I hovudsak finn vi to typar, ikoniske og arbitrære. Med ikoniske meiner eg et system der forma på koden speglar bøyingsforma (der eit språk som t.d. har *u* og *i* som vokal i suffiksa i to ulike bøyingsklasser markerer desse klassene med symbola *u* og *i*). Eit arbitrært system, derimot, gjev kvar bøyingstype eit arbitrært symbol, som t.d. eit nummer. Bokmåls- og Nynorskordboka har system som ligg midt i mellom: Rett nok er symbola arbitrære (*a*₁, *a*₂, *a*₃, ...), men innafor kvar ordklasse får dei vanlegaste bøyingsklassene det lågaste nummeret. Ut i frå dette kan vi altså resonnerer oss fram til at koden ml representerer regelrett bøyning av maskulina.

Bokmåls- og Nynorskordboka er òg døme på eit hierarkisk kode-system, eit system der markørane har fleire delar. Her er første del ordklasse eller genus (*a*, *v*, *m*, *n*, *f*, ...) og andre del 1–3 bøyingsklassar innafor kvar type, til saman t.d. 12 kodar i Nynorskordboka. Eit arbitrært, ikkje-hierarkisk system ville ha gjeve dei 12 ulike typane fortløpande nummer frå 1 til 12. Eit slikt arbitrært, ikkje-hierarkisk system finn vi både i Davíðsson og Holms Svensk-isländsk ordbok frå 1982, der heile den islandske grammatikken får fortløpande kodar frå 1 til 97, og i Suomen Perussanakirja, som nummerer bøyingsmønster for substantiv, adjektiv og verb frå 1 til 78.

Ulike brukargrupper vil ha ulike interesser, og dei ulike systema har fordelar og ulemper. Ordbokskritikken bør ta dette opp til systematisk vurdering (for ei nærare drøfting, sjå avsnitt 2.5.1).

2.3.4 Disponeringa av artiklane

Korleis skal dei semantiske felta bli strukturert? Når har vi ulike lemma (homonymi), og når har vi polysemi? Skal oppdelinga i ulike polyseme former vere hierarkisk strukturert eller ikkje, og korleis

skal rekkjefølgja mellom dei ulike polyseme formene vere? Skal det gå frå konkret til abstrakt tyding, frå frekvent til sjelden tyding, og er gjennomføringa av desse prinsippa gjort på ein konsekvent måte?

Dette er viktige spørsmål, og dei fortener å bli presentert eksplisitt både i dei tilfella der vi står ovafor gode løysingar, og i dei tilfella der vi ikkje gjer det. Handsaminga av homonymi og polysemi er eit felt der leksikografar og leksikalske semantikarar forskar på same objekt, så her har vi all interesse av at prinsippa som ligg til grunn for arbeidet blir gjort eksplisitte.

2.3.5 Definisjonane i einspråklege ordbøker

Innafor leksikografisk teori har definisjonane i einspråklege ordbøker vore eit sentralt tema innafor visse miljø dei siste tiåra. Tidlegare har leksikalsk semantikk vore ein kvit flekk både på det lingvistiske og det leksikografiske kartet. Strukturell bloomfieldsk semantikk har definert ord ikkje i kraft av deira eige meiningsinnhald, men som medlemmer i eit nettverk av opposisjonar, etter modell frå dei distinktive trekka vi kjenner frå fonemsystem. Denne tradisjonen har vore totalt resultatlaus, både for leksikografi og semantikk. Dei dominerande poststrukturalistiske semantiske teoriane har dermed avvist heile problemstillinga, og operert med KATT (skrive med store bokstavar) som "definisjonen" på ordet *katt*. Leksikografien, på si side, har laga seg ein ensyklopedisk tradisjon, og gått til naturvitarane for å finne ut kva ei katt er, heller enn å finne ut kva tyding ordet faktisk har. Aristoteles sin regel om å definere komplekse ord med hjelp av enklare ord (med substansielle definisjonar som resultat) har òg stått lågt i kurs.

Frå lingvistisk hald har ein del semantikarar no rista av seg den bloomfieldske arven, og undersøkt om det faktisk er mogleg å definere ord. Der andre semantikarar som sagt har avvist dette a priori, har Anna Wierzbicka og hennar kolleger tatt opp att arven frå Aristoteles og Leibnitz, og faktisk bygd opp ein teori for leksikalsk semantikk.

Frå leksikografisk hald har fornyinga i den einspråklege engelske ordbokstradisjonen gjeve oss det kontrollerte definisjonsordforrådet til LDOCE, dette òg er eit forsøk på å gå attende til Aristoteles, sjølv om motivasjonen i dette tilfelle sannsynlegvis har vore ein annan. Der tidlegare einspråklege ordbøker, både for engelsk og andre språk, har stått fritt til å fylle definisjonane sine med sirkelslutningar og irrelevante ensyklopediske opplysningar, i og med at brukarane i alle fall har kunna ignorere dei, har ein ny type brukarar, andrespråksbrukarane, stilt høgare krav til leksikografane, og dermed gjeve oss i det minste nokre ordbøker med aristoteliske definisjonar, definisjonar som fortel oss kva tyding orda har.

2.3.6 Idioma

Eit anna tema er idioma og fraseologien i språket. I kor stor grad har ordboka fanga opp dette? Kor mange idiom som skal stå i ei ordok er sjølvstendig avhengig av kva type ordbok det er. Men er dei der, og høyrer dei heime der, bør dei òg få ei vurdering.

2.3.7 Omsetjingane i tospråklege ordbøker

I tospråklege ordbøker er det naturleg nok omsetjingane som står sentralt.

2.3.7.1 Samsvar mellom lemma og omsetjing

Er det eit slikt samsvar, er det godt? Dette er kjerneinnhaldet i ei kvar tospråkleg ordbok, og det fortener ei eksplisitt vurdering. Omsetjinga kan vere ein tilsvarende term i målspråket, eller det kan vere ei forklaring skrive på målspråket. Kva som høver best er avhengig av om det er ei produksjons- eller resepsjonsordbok,

2.3.7.2 Dømematerialet

Vurdering av dømematerialet: Korleis er det lagt opp, illustrerer det det det skal, er det for lite/mykje av det? Er døma der for å illustrere typisk bruk, eller avvikande bruk, og fungerer det etter intensjonen? Gjev ordboka karakteristiske døme, eller er dei der for å vise det stikk motsette, nemleg avvikande bruk, og korleis fungerer det i tilfelle?

2.4 Grammatiske opplysningar i separate kapittel

Kor mykje grammatiske forklaringar som skal stå i omteksten er eit omdiskutert spørsmål. Mitt syn er at ordbøker bør innehalde ein god ordboksgrammatikk, og eg legg dermed òg vekt på denne sida ved ordbøker. Men at kritikaren legg vekt på dei delane av ordboka som står på sida av lemmalista, kan forsvarast òg av andre grunnar. Ordboksredaktørane har merksemda si fokusert på lemmalista, og treng dermed hjelp til å feste merksemda på det dei skriv før og etter lemmalista. Dessutan er det relativt lett å gjere forbetringar i grammatiske forord. Det å føre inn valensoppsysningar for alle verba i heile ordboka er ein mykje meir ressurskrevande jobb enn å skrive eit konsist

og godt grammatisk forord, så desto større grunn har vi til å etterlyse det gode grammatiske forordet.

2.5 *Kritikk av kritikken*

La oss no sjå på oss sjølv. Har vi ein god nok ordbokskritikk i Norden? Det er ingen tvil om at opprettinga av Nordisk forening for leksikografi og av tidsskriftet *LexicoNordica* har fått positive konsekvensar for metaleksikografisk diskusjon generelt og for ordbokskritikken spesielt. Dei nordiske landa og språka står kvar for seg ovafor nøyaktig dei same leksikografiske utfordringane, og det finst knapt ei problemstilling der det ikkje er relevant å kike over til naboen for å sjå kva han har gjort.

La oss likevel ikkje kvile på laurbæra, men heller spørje: Er det ting vi ikkje får med oss, ting vi lar passere? Er det sider ved nordisk leksikografi som fortener merksemd, men får lov til å halde fram? Det vil alltid vere rom for forbetringar, på alle fagfelt. At det er slik er berre sunt. Det som ikkje er like bra, er at desse potensielle forbetringane ikkje blir drege fram i lyset. Vi bør, som ordbokskritikarar, gjere nett dette, når som helst og heile tida, og ikkje ergre oss over at vi ikkje sa det den gongen ordboka var ny og det var "lov" å melde henne.

Vi bør som ordbokskritikarar òg ta opp berre visse trekk ved ordbøkene, og ikkje berre gje heilheitsvurderingar, vi bør t.d. kunne skrive ein artikkel som samanliknar struktureringa av preposisjonsartiklane i ei gruppe av ordbøker med skandinaviske språk som førstespråk. Skilnaden mellom ordbokskritikk og allmenne artiklar i t.d. *LexicoNordica* blir dermed mindre klår, men det er ei utvikling vi ønskjer velkomen. Desse synspunkta ser trivielle og sjølvsahte ut på papiret, men faktum er at vi til no omtrent ikkje har slike delstudiar i den nordiske metaleksikografien.

2.5.1 Case studies

For å gjere kritikken av ordbokskritikken meir konkret, tar eg her opp to døme på leksikografiske fenomen der eg meiner vi hadde trengt ein tydelegare ordbokskritikk. Valet er subjektivt, og speglar ting eg har vore oppteken av, andre vil dra fram andre ting. Det eine gjeld definisjonane i dei store einspråklege handordbøkene i Norden, og det andre gjeld konvensjonar for markering av grammatikk i finske ordbøker.

2.5.1.1 Definisjonar i dei store einspråklege handordbøkene til dei nordiske språka.

Definisjonar i dei store einspråklege handordbøkene til dei nordiske språka har ikkje, eller har i for liten grad, vore tatt opp til diskusjon. Det at t.d. Nynorsk- og Bokmålsordboka har kunne kome i opplag etter opplag, og marknadsføre seg som "definisjonsordbøker", må ordbokskritikken ta på si kappe. Svensk ordbok frå 1986 (SO) seier i forordet sitt at "[f]ör definitionerna av kärnbetydelseerna gäller vissa krav. För det första godkänns i allmänhet inte synonymer och aldrig synonymräckor av typen 'ledsen, sorgsen, nedstämd'. [...] För det andra har vi strävat efter att undvika cirkularitet inom ordbokens definitioner. [...] Det definierade ordet skall för det tredje så långt möjligt kunna bytas ut mot definitionen i all satsammanhang.". Dette er ei moderne tillemping av Aristoteles: "Grunnen til at vi lagar definisjonar er å gjere termen kjend, og vi gjer ting kjend ikkje ved å bruke tilfeldige termar, men slike som er meir grunnleggjande og forståelege" (*Topica*, bok VI:4).

SO representerer her eit pionerarbeid, eit banebrytande arbeid innafor leksikalsk semantikk, men dette arbeidet har fått få konsekvensar for leksikografisk arbeid i t.d. Noreg og Finland. Ein systematisk norsk ordbokskritikk burde t.d. ha sett at våre nasjonale ordbøker ikkje har ein praksis i samsvar med desse krava, og peikt på dette. Døme på sirkularitet har vi i Bokmålsordboka for lemmaa *ete* – *spise*, *kropp* – *legeme*, *venerisk sjukdom* – *kjønnsjukdom*, *innrømme* – *erkjenne*, fleire medlemmar i dei sirkulære definisjonane får vi ved *be* <-> *anmode* -> *oppfordre* -> *be*, *klage* <-> *sutre* <-> *klynke* -> *jamre* -> *klage*. Døme på ensyklopediske skildringar av referenten heller enn definisjon har vi ved lemmaa for nær sagt alle dyr og planter, ("*lerke* = spurvefugl i familien *Alaudidae*") òg for artifaktar, jf. "*kors* = tidligere dødsstraffredskap hos visse folk..."), og døme på definisjon av enkle ord ved hjelp av kompliserte er boka full av. Definisjon kan òg mangle, som "*kornett* = messingblåseinstrument". Det finst òg gode definisjonar, som "*korridor* = lang gang med dører inn til værelser", men det er svært få. Dei norske ordbøkene gjev det vitskapelege språket prioritet framfor daglegspråket, t.d. med "*dyr* = levande skapning med sanse- og rørsleevne", men det å seie at klegg, måse og torsk er dyr er ikkje i samsvar med norsk. Dei norske ordbøkene er ikkje aleine om dette, den same kritikken kan òg bli retta mot andre ordbokstradisjonar, som t.d. den engelske morsmålsordboka.

Det at to relativt like ordbøker kan leve side om side, slik at den eine har gjort betydelege leksikografiske framskritt, mens den andre held fram med ein dårlegare tradisjon, i nytgåve etter nytgåve, er

nettopp ein tilstand vi kan kome bort i frå med ein levande ordbokskritikk.

2.5.1.2 Grammatikk i finske ordøker

I ordbøker til og frå finsk er tradisjonen med eit kodingssystem for finske substantiv laga for utlendingar det siste tiåret bytta ut med eit system for morsmålstalarar, utan at det har vorte diskusjon om det. Tradisjonelt har t.d. dei finske tospråklege storordbøkene hatt eit ikonisk, hierarkisk system for grammatisk merking av stammeklassar.

Den einspråklege Suomen kielen perussanakirja (SKP), som kom ut i 1990, bygde på eit anna system, arva frå Nykysuomen sanakirja (NS). I NS var det eit arbitrært system, med 85 bøyingstypar for nomen og 45 for verb, nummerert 1–85 og 1–45. SKP rydda opp i dette systemet, og reduserte det til 51 bøyingstypar for nomen og 26 for verb. Det arbitrære kodesystemet vart oppretthalde, til og med gjort meir kompakt, i og med at vi fekk ein nummerserie (1–78) i staden for to, som i NS. Dette er ikkje staden til å vurdere overgangen frå 130 til 78 bøyingstypar, men sannsynlegvis representerer det ein naudsynt revisjon av den morfologiske skildringa av finsk, delvis òg eit resultat av diakrone endringar i finsk.

Det nye er at der NS sitt system ikkje vart overført til den tospråklege leksikografien, har SKP sitt system vorte til ein de facto standard for tospråkleg leksikografi i Finland. Den nye storordboka frå WSOY, tobandsverket og flaggskipet Stora finsk-svenska ordboken (1997), bruker SKP sitt kodingssystem, heller enn systemet til trebandsverket Stora svensk-finska ordboken (1982). Det same gjer fleire mindre tospråklege ordbøker, som t.d. Finsk-norsk ordbok (Farbregd og Seppinen 1998), Suomalais-ersäläinen sanakirja (Alhoniemi et al. 1999) og Suomalais-marilainen sanakirja (Moisio m.fl. 1995).

Eit arbitrært system er kompakt og presist, men det krev at brukaren slår opp kvar gong det skal brukast. Det passar dermed best for den morsmålsbrukaren det er laga for, han som sjelden har bruk for slik informasjon, men som får utfyllande informasjon dei få gongene han slår opp. Ein andrespråksbrukar, derimot, har heilt andre behov. For han bør koden i seg sjølv gje mest mogleg informasjon, slik at det skal bli mogleg å forstå utan å slå opp i grammatikken kvar gong, evt. slik at det skal vere relativt enkelt å lære seg utanat. Systemet i den noko eldre Stora svensk-finska ordboken (1982–86) er eit godt døme på eit slikt system. I staden for eit kompakt kodesystem av ca. 50 ulike bøyingsklasser, er nomena delt inn etter finallyd, vokal(sekvens) eller konsonant. For kvar finallyd er det mest frekvente bøyingsmønsteret umarkert, det nest mest frekvente unntaket får markør 1, deretter

markør 2, osv., som regel med 3–4 undergrupper, men i eit par tilfelle fleire, opptil 17 undergrupper for ord på *-i*. Fordelen med dette mønsteret er at det eignar seg betre for brukarar som er avhengig av å bruke det heile tida. Dei aller fleste nomina har enten ingen markør eller markøren 1 eller 2. Når no SKP sitt system er i ferd med å bli de facto standard, forsvinn systema som er laga for framandspråklege brukarar.

Ei slik storstilt omlegging av ein heil leksikografisk praksis krev eksplisitt diskusjon. Den finske tospråklege leksikografiske tradisjonen er i ferd med å forkaste eit system som er godt tilrettelagt for målgruppa si, til fordel for eit system som er laga for ei anna målgruppe, nemleg morsmålsbrukaren. Kva som er den beste løysinga i dette konkrete tilfellet, er eit ope spørsmål, men det er heilt klart at SKP sitt system ikkje passar for den tospråklege leksikografien. Ca. halvparten av bøyingsklassane i SKP-systemet skil seg frå kvarandre berre ved kor mange ulike former leksema kan ha for genitiv og illativ pluralis. Dette kan vere greitt å vite for avanserte brukarar, men for ein andrespråksbrukar er det nok å få vite den eine, vanlegaste varianten, som han kan bruke i sin eigen aktive finsk. Helst skulle den grammatiske koden ha vore todelt, slik at det hadde vore mogleg å ignorere den detaljerte informasjonen om desse fleirtalsformene, og heller fått berre informasjon nok til å produsere alle dei andre bøyingsformene (inkludert i alle fall ein versjon av dei varierende kasusformene). Poenget her er likevel ikkje finsk leksikografi, men ordbokskritikk: Når ein slik radikal revisjon av gjeldande praksis får lov til å etablere seg som de facto standard, berre i kraft av autoriteten til ordboka han står i, ser eg det som eit klart teikn på at ordbokskritikken har svikta oppgåva si. Ein open og eksplisitt diskusjon om fordelar og ulemper med dei ulike systema ville ha gjeve eit anna resultat, og eit betre resultat for finsk tospråkleg leksikografi.

2.5.2 Kritikk og sjølvkritikk

Ordbokskritikk er svært sjangerbunde. Sjangeren krev at han skal publisert rett etter at ordboka er kome ut, at det er visse ting som skal med, opplysningar om pris osv., og at det skal vere mest mogleg vass-tette skott mellom kritikar og ordbok.

Dette er svært forståeleg viss ordbokskritikk er det same som forbrukarjournalistikk. Forbrukaren vil ha informasjon om det nye, og vil stole på informasjonen han får, utan å vere redd for at kritikken eigentleg er skjult reklame. Men viss ordbokskritikk i staden er metaleksikografi, blir alt dette irrelevant. Som leksikografar vil vi vere interessert i all god og innsiktsfull kritikk, framfor alt i kritikk

frå folk som kjenner ordboka godt. Og dei som kjenner ordboka best, er sjølvsagt dei som sjølv har skrive henne. Der ordboka konkurrerer med andre i ein kommersiell marknad, er det lite plass til sjølvkritikk. Men dei aller fleste ordbøker har ingen konkurrentar, og treng dermed heller ikkje bry seg med dei ulempene ein slik konkurransesituasjon fører med seg.

Ein god illustrasjon på den kritikken eg svært gjerne ser meir av, er Farbregd og Seppinen (2001), der forfattarane av to utgåver av same finsk-norske ordbok går gjennom dei to utgåvene, vurderer skilnaden dei i mellom, fortel om kva som førte til endringane frå den eine utgåva til den andre, og om erfaringar med det arbeidet. Denne artikkelen representerer ei svært velkomen utvikling i ordbokskritikken, den er nemleg skrive av ordboksforfattarane sjølve. Dei går gjennom dei redaksjonelle vala som dei har gjort i kvart tilfelle, set opp skilnadene mellom oppslagsord i førsteutgåva og andreutgåva av den same ordboka, og samanliknar dømaterialet og dei grammatiske opplysningane i dei ulike utgåvene.

Reint terminologisk må vi sjølvsagt skilje mellom ordbokskritikk skrive av andre enn ordboksforfattarane, og vurderingar forfattarar skriv av si eiga ordbok. Den første typen har kvalitetar den andre ikkje har, og er kritikk i ordets eigentlege forstand. Men for utviklinga av leksikografien er ordboksforfattarane si vurdering av eige arbeid òg av allmenn interesse, òg fordi det blir publisert langt færre slike vurderingar enn det blir publisert ordbokskritikkar.

2.5.3 Ordbokskritikarens tilgang til materialet

Optimale arbeidstilhøve får metaleksikografen, i dette tilfellet ordbokskritikaren, berre når han eller ho har tilgang til ordboksmanuset i elektronisk form. Ein CDROM-versjon av ei ordbok er noko anna, det er som regel berre ein annan måte å få tilgang til ordartiklar på, det kritikaren treng er sjølve manuset. Ei god vurdering av definisjonsvokabularet i ei ordbok får vi først når vi har tatt ut alle definisjonane, analysert dei morfologisk og lemmatisert dei, og laga ei ordliste over definisjonsvokabularet på grunnlag av dette. Tilsvarende gjeld det for mange andre problemstillingar vi gjerne vil ta opp: Korleis er lemmatutvalet? Kor mange markørar er brukt for ulike delar av lemmalista, er det mogleg å sjå skeivheiter i materialet? Svaret finn vi via ein datamaskinell analyse av det relevante stoffet.

I svært mange tilfelle vil ordboksredaksjonen ikkje vere interessert i å gje nokon utanfor redaksjonen tilgang til primærmaterialet, verken til heile materialet eller til delar av det. Andre ordboksprosjekt, t.d. akademiske prosjekt utan kommersielle bindingar, vil kanskje vere

interessert i å gje visse delar av manus (t.d. fordelinga av markørar, eller heile definisjonsvokabularet) til ein ordbokskritikarar, for dermed å få ei ekstern gransking av eige arbeid. Tilgang til slikt materiale vil i alle fall føre med seg kvalitativt betre ordbokskritikk, så får det vere opp til dei involverte partane om dei vil vurdere fordelane ved ei slik framferd som større enn ulempene.

Ein grunn til at vi gjerne ser ordboksforfattarar som kritikarar, er nettopp at dei har tilgang til sitt eige materiale, og at dei i tillegg til grundig kjennskap til eige verk òg har materialet i ei slik form at dei kan vurdere det.

2.5.4 Dialog mellom leksikografar og kritikarar

Ikkje all ordbokskritikk blir lese av dei den var meint for, og det er ikkje all kritikk som blir forstått slik det var meint. Denne erfaringa har sjølvsagt alle som skriv innlegg i den offentlege debatten. Vi har med jamne mellomrom leksikografiske konferansar i Norden, og desse er opplagte fora der ordbokskritikarar og -forfattarar kan møtast. Dette skjer allereie i dag, men ein måte å få meir ut av den ordbokskritikken som allereie skjer, er å setje desse møta meir i system. Ei ny ordbok (eller ordboksprosjekt) fortener ikkje berre ei melding i LexicoNordica, men òg eit eige seminar, på eller utanfor konferansar, der ordboksforfattarar, kritikarar, andre leksikografar og brukarar møtest for å diskutere resultatet. Dette høyrer kanskje mykje ut, men det er ikkje mykje merksemd, samanlikna med alle dei årsverka som ligg bak kvar einaste publiserte ordbok.

3. Ordbøker for minoritetsspråk

3.1 *Typar av tospråklege ordbøker*

Ein grov typologi over dei vanlegaste typane av tospråklege ordbøker, ordna etter språk heller enn etter ordboksinning, er denne fordelinga:

- majoritetsspråk <-> internasjonalt skolespråk (norsk <-> engelsk, norsk <-> tysk)
- majoritetsspråk <-> majoritetsspråk (norsk <-> italiensk, norsk <-> swahili)
- minoritetsspråk <-> majoritetsspråk utan overlappende domene (aymara <-> engelsk) (aymara blir snakka i spanskspråkege land)
- minoritetsspråk <-> majoritetsspråk med overlappende domene (norsk <-> samisk)

Ordbøker mellom majoritetsspråk og internasjonale skolespråk har lange tradisjonar. Dei er kommersielt interessante, forlaga har ofte konkurrerende utgåver, og dei er underlagt kontinuerlege attendemeldingar frå kompetente brukarar, enten det er lærarar eller elevar. Desse ordbøkene held dermed jamt over eit høgt nivå, samanlikna både med ein- og tospråklege ordbøker, og eg vil ikkje seie noko om dei her. Ordbøker mellom andre majoritetsspråk er ein langt meir tilfeldig kategori, desse ordbøkene kan vere gode eller dårlege, avhengig av eldsjelene som har fått dei i stand, men dei har leksikografiske tradisjonar frå ordbøker til og frå dei store språka å stø seg til, og det er i prinsippet klårt korleis dei skal sjå ut. Den typiske ordboka for minoritets- og majoritetsspråk utan overlappende domene er laga av og for lingvistar, med minoritetsspråket som kjeldespråk heller enn som målspråk, og som resepsjonsordbøker, ofte med ei antropologisk slagside (sterk vekt på å dokumentere ordforråd som er karakteristisk for minoritetskulturen). Eit godt døme frå Norden er ordbøkene til Finsk-Ugriska Sällskapet over språka til alle slektspråka til finsk, utgjevne i serien *Lexica societatis fenno-ugricae*. Utgangspunktet er ofte tekstsamlingar, språket kan til og med vere utdøydd, slik at oppgåva vi står ovafor er å lage ein kommentert konkordans over det materialet vi står att med, med maksimal informasjon om alternative dialektformer, etymologisk informasjon, osv. Desse ordbøkene blir ofte referert til som 'vitskaplege ordbøker', til skilnad frå dei 'praktiske' ordbøkene' som dei andre typane representerer. I moderne, skriftbaserte samfunn får innvandra minoritetar etter kvart òg tilgang til ordbøker. I typologien ovafor representerer dei ein femte type, majoritetsspråk <-> majoritetsspråk med overlappende domene. Ei ordbok mellom tyrkisk og norsk kan dermed stø seg på både norske og tyrkiske leksikografiske tradisjonar, men samtidig må ordboka ta omsyn til at dei fleste av brukarane faktisk lever i det norske samfunnet og treng terminologi til å dekke det moderne norske samfunnet. Eg vil ikkje ta opp desse ordbøkene her.

Temaet her er den fjerde og siste typen, ordbøker mellom minoritets- og majoritetsspråk med overlappende domene, vel det som potensielt sett er den talrikaste tospråklege ordbokstypen, og den viktigaste sett frå eit språkbevaringssynspunkt. Det finst ca. 4000 språk med eit skriftspråk, og spørsmålet er altså kva ordbøker vi skal ha mellom minoritetsspråka og dei majoritetsspråka dei lever i lag med. Dei resterande 2500 språka som ikkje har noko skriftspråk treng framforalt antropologiske, eller vitskaplege ordbøker, slik at leksikona deira kan bli dokumentert for ettertida. Slike ordbøker er viktige nok, men eg vil ikkje gå inn på dei her.

3.2 Ordbøker mellom minoritets- og majoritetsspråk med felles domene

For ordbøker av denne typen der minoritetsspråket er kjeldespråk, er det nærliggende å ta utgangspunkt i ordbøker frå den antropologiske tradisjonen referert til ovafor som vitenskaplege ordbøker. Dette er likevel eit problematisk utgangspunkt, i og med at måla for dei to ordbokstypane er så ulike. Der den vitenskaplege ordboka kan ignorere praktisk ortografi og normative spørsmål, er slike spørsmål heilt sentrale for ordbøker til og frå minoritetsspråk.

Eit anna startpunkt for desse ordbøkene er ordbøker majoritetsspråk i mellom, men her òg er det skilnader mellom ordbokstypane. For ordbøker mellom ulike ikkje-overlappende majoritetsspråk er det heilt klårt kva som er L1 og kva som er L2 for brukarane. Dei skoleordbøkene som blir laga mellom engelsk og norsk i Noreg har norske brukarar i tankane, med norsk som L1 og engelsk som L2. Dei engelsk-norske ordbøkene er resepsjonsordbøker, og dei norsk-engelske ordbøkene er produksjonsordbøker. For ordbøker mellom t.d. norsk og gresk er ikkje målgruppa like klår, fordelinga av L1 og L2 i prinsippet open, dei kan vere skrive for norske eller greske brukarar, eller dei kan vere laga som balanserte ordbøker, skrive mest mogleg for både grekarar og nordmenn.

Ei av dei store oppgåvene moderne leksikografi står ovafor, er å utvikle den fjerde ordbokstypen referert til ovafor, dvs. praktiske tospråklege ordbøker for dei 4000 minoritetsspråka i verda som har eit skriftspråk i aktivt bruk, framfor alt ordbøker med desse minoritetsspråka som målspråk. Oppgåva for ordbokskritikken blir å vere med og utvikle denne sjangeren, og å løfte fram både vellukka og mislukka måtar å møte denne utfordringa på. Utfordringa for oss blir dermed å sjå at dette er ein eigen sjanger, og å studere kva karakteristika han har og korleis han kan utviklast vidare.

Det store spørsmålet er forholdet mellom morsmål og framandspråk, mellom L1 og L2. Medlemmar av minoritetsspråkssamfunn i moderne samfunn er tospråklege, og lever i praksis i ein diglossisituasjon. Dei har fått skolegangen sin på majoritetsspråket, og er som regel betre i stand til å uttrykke seg skriftleg på majoritetsspråket enn på sitt eige morsmål, minoritetsspråket. I mange tilfelle vil minoritetsspråksbrukarar vere betre i stand til å snakke om fenomen knytt til storsamfunnet på majoritetsspråket, mens dei vil kunne bruke minoritetsspråket, morsmålet, framfor alt for fenomen knytt til privatliv og lokalsamfunn. Når det gjeld tospråklege samar i Noreg, er det derimot slett ikkje like opplagt kva som er L1 og kva som er L2, og dermed korleis ordbøkene skal bli strukturert.

I dag blir dette i praksis gjort slik i samiske ordbøker som t.d. Norsk-samisk ordbok (2000): Den sida ved morsmålet sitt brukarane kjenner dårlegast, er den formelle delen. Opplysningar om ortografi, både for grunnform og bøyingsformer, står dermed sentralt. Som morsmålstalarar kjenner brukarane tydingane til den sentrale delen av ordforrådet, dermed er det lagt lite vekt på semantiske forhold ved det sentrale ordforrådet. Derimot kan dei ha mindre kjennskap til samiske ord frå den delen av ordforrådet som blir tileigna i formelle samanhengar, enten det gjeld skoleverket (særleg høgare utdanning), offentlig administrasjon eller andre ting som blir formidla på majoritetsspråket. For denne delen av ordforrådet blir ordboka strukturert slik at det er majoritetsspråket som er L1, og minoritetsspråket som er L2.

Opgåva til metaleksikografien blir å vere med og utvikle ein metode for ordbøker for språksituasjonar der morsmålet er det ukjende språket. Ei oppgåve er å gå gjennom føresetnadene til dei ulike brukargruppene, og sjå på kva konsekvensar det får å møte behova til dei ulike brukarane. For samisk vil t.d. mange samar ha god morsmålskompetanse og kjenne språket sitt både skriftleg og munnleg. Andre vil ha langt dårlegare kjennskap til samisk, slik at det i praksis eksisterer ein glidande skala heilt til vi kjem til samiske brukarar som ikkje kan samisk, og som dermed i praksis kjem i same båt som alle andre andrespråksstudentar. Skal ordboka møte behovet til begge desse gruppene, må ho både fungere som ei ordbok der samisk er handsama som L2, ikkje berre for teknisk terminologi og fagspråk, men og for det meir grunnleggjande ordforrådet. Samtidig vil mange av brukarane faktisk ha langt dårlegare kjennskap til norsk enn det norske brukarar av ei norsk-gresk bok har. For ulike delar av ordforrådet vil dermed brukaren bruke ordboka som ei L2-L1-ordbok, og som ei L1-L2-ordbok.

Spørsmålet om metaspråk (språk for forkortingar, for metaforklaringar, osb.) blir komplisert med ei så heterogen målgruppe. Det språket alle brukarane vil kjenne best som formelt språk, er majoritetsspråket, dette talar i dette tilfellet for norsk som metaspråk for markørane. Det norsk-samisk ordbok (2000) gjorde, var å utstyre den norsk-samiske ordboka med norske ordforklaringar til dei norske oppslagsorda i parentes etter dei samiske omsetjingane, for dermed å vere sikker på at dei samiskspråklege brukarane forstod den norske termen dei omsette til samisk. Dette er ikkje ei optimal løysing. Kva som vil vere ei optimal løysing er derimot langt frå sikkert, dette er eit utforska landskap, som treng merksemd både frå praktiserande leksikografar og frå ordbokskritikarar. Ein naturleg strategi er å samanlikne ulike ordbøker av same type, t.d. norsk-samisk ordbok med ordbøker frå russisk til ulike minoritetsspråk snakka i Russland.

Ein kursorisk gjennomgang av to slike ordbøker, Russko-neneckij slovar' (1948) og Erzjan'-ruzon' valks / russko-erzjanskij slovar' (1993), viser at desse ordbøkene i større grad enn ordbøkene mellom norsk og samisk faktisk omsett grunnleggjande russiske ord til målspråket. Som eit døme kan vi ta den russiske preposisjonen *v*, som tyder 'i, inni' eller 'inn i', alt etter kva kasus komplementet har. I Norsk-samisk ordbok er den tilsvarande norske preposisjonen ikkje med, og heller ikkje sakna, *i* og med at den primære målgruppa, norskspråklege samar, kan denne preposisjonen på norsk, og veit korleis setningar med *i* i norsk skal vere på samisk. Både den nenetsiske ordboka frå 1948 og den erzjanske frå 1993 har russisk *v* som oppslagsord, med gode artiklar som fortel korleis dei ulike bruksområda til *v* (*v* + akkusativ, *v* + lokativ, *v* i tidsuttrykk, osv.) skal bli uttrykt på dei uralske språka, som jo er svært ulike, typologisk sett, og bruker kasus og ikkje preposisjon. Viss vi dermed ser på to skoleordbøker, Nenecko-russkij/russko-neneckij slovar' (1982) og Mansijsko-russkij/russko-mansijskij slovar' (1982), to tovegs skoleordbøker med 4000 lemma, utgjeve i ein serie av ordbøker for minoritetane i nordområda, ser vi at ingen av dei inneheld den russiske preposisjonen *v* som oppslagsord. Tydelegvis har den vorte oppfatta som irrelevant å ta med, vel av same grunn som ingen har sakna preposisjonen *i* i Stor norsk-samisk ordbok.

Normering òg er eit minefelt for ordbøker med minoritetsspråk som målspråk. Minoritetsspråk er under konstant press for å ta inn lånord frå majoritetsspråket, og det vil i dei fleste slike språksamfunn eksistere to tendensar, ein puristisk og ein liberal. Dette er ein strid der ordboka ikkje kan vere nøytral, uavhengig av kva preferansar redaksjonen har. Enten ordboka no oppgjev ein puristisk variant eller ein innlånt variant, vil det vere å ta stilling. Det å oppgje begge delar gjer sjølvsagt ikkje saka lettare, i praksis går ei slik løysing mot både den puristiske og den anti-puristiske varianten. Det same gjeld ortografisk variasjon der det er eit tema. I den grad ordbokskritikaren går inn i denne diskusjonen er han sjølvsagt del av den språkpolitiske debatten rundt normering, på same måte som ordboka sjølv er det. Det han uansett kan peike på, er i kor stor grad normeringa er konsekvent.

4. Ordbokskritikk for ordbokskjøparar

I 1993 kom det ut ein studie over ordbokskritikk i Danmark, Bergenholtz/Mogensen 1993. Av dei 252 resensjonane dei listar opp er 249 skrive "für Benützer", berre 3 er "(kürzere Rezensionen) für Lexikographen". Av desse 249 er 43 "ausführliche Rezensionen", resten er kortare resensjonar eller meldingar. Døme på grundig ordbokskritikk

for leksikografar finn dei ikkje i det heile i materialet sitt, og av ordbokskritikken skrive for ordbokskjøparar er den korte, informative typen dominerande, med 4/5 av artiklane. Den ordbokskritikken som har vore tema for denne artikkelen, er med andre ord ikkje representert hos Bergenholtz og Mogensen i det heile. I dag, etter ti år med Nordisk foreining for leksikografi og årlege utgåver av tidsskriftet *LexicoNordica*, ville denne statistikken sett svært ulik ut. Men framleis i dag vil nok dei korte ordbokskritikkane for ordbokskjøparar dominere.

Profesjonaliseringa av disiplinen har ført med seg at grundige kritikkar skrive for profesjonelle brukarar har vorte meir vanleg, i og med at kritikarar har fått eit forum å skrive i. Eit godt døme er Sölve Ohlander sine resensjonar av engelske einspråklege ordbøker i *LexicoNordica*. Ohlander (1996) er ei grundig melding av 4 store einspråklege engelske ordbøker berekna for brukarar med engelsk som andrespråk, mens Ohlander (2001) melder 4 einspråklege engelske ordbøker berekna for brukarar med engelsk som førstespråk. Meldingane er skrive på svensk, og målgruppa er *LexicoNordica* sine lesarar i kraft av at dei er ordboksbrukarar, heller enn LN-lesarane som leksikografar. Slik sett oppfyller artiklane absolutt det primære målet Ohlander sannsynlegvis har sett seg: Dei skal hjelpe oss brukarane å velje den ordboka vi helst vil ha, for det einaste språket som kan tilby så mykje som minst fire einspråklege store ordbøker for førstespråksbrukarar, og like mange for andrespråksbrukarar. I og med at ein stor del av lesarane òg er leksikografar, engasjert i prosjekt som har fellestrekk med ordbøkene Ohlander skriv om, bidrar meldingane òg til å bringe den allmenne leksikografiske diskusjonen framover, ikkje berre til å vere (avansert, og må eg legge til: svært velkomen) for brukarjournalistikk. Men forfattarane av dei respektive ordbøkene skriv Ohlander sannsynlegvis ikkje for, må vi gå ut i frå, m.a. fordi han skriv på svensk og ikkje på engelsk.

Forbrukarjournalistikken er sjølv sagt mest naudsagt for engelsk, der det nesten alltid er fleire alternativ å velje mellom. For dei fleste språk og språkpar finst det berre éi ordbok, eller viss det finst fleire, er det nok å kaste eit blick på dei to, så veit ein kva ein skal ta. Mellom norsk og moderne gresk har vi t.d. berre to ordbøker, ei lita lommeordbok og ei mellomstor ordbok (Gresk lommeordbok og Norsk-gresk ordbok), og ordbokskjøparen treng ikkje ei bokmelding for å vite om ho skal kjøpe den eine, den andre, eller begge.

Skilnaden mellom det å skrive for leksikografar og for ordbokskjøparar er sjølv sagt at brukarperspektivet står sterkare. Kjøparen vil ha informasjon om tilhøvet mellom pris og kvalitet, og ei samanlikning der det finst fleire like ordbøker å velje mellom. Samanlikning mellom

ordbøker for ulike språk eller språkpar, som er svært viktig for metaleksikografien, blir mindre relevant for ordbokskjøparen.

Dermed er det ikkje sagt at opplysningar om pris, sidetal og manglande lemma er nok. Det eg som ordbokskjøpar gjerne vil få tak i, er filosofien bak ordboka. I dei tilfella der det er to konkurrerende ordbøker A og B, som dekkar same domene, lurer eg på kva som er den raude tråden i dei, essensen i skilnaden dei i mellom. Korfor har vi to ordbøker, kva skil dei frå kvarandre, eg vil kort sagt forstå kva som foregår. Der vi har berre éi, vil eg vite kva slags ordbok det er, kva eg kan forvente meg av henne, kva som er dei sterke og svake sidene hennar.

Det at ordboksbrukaren framfor alt vil ha informasjon om tilhøvet mellom pris og kvalitet, og om i kva grad ordboka er i stand til å løyse dei oppgåvene brukaren vil at ho skal løyse, treng ikkje hindre ordbokskritikaren i å skrive om andre ting i tillegg.

5. Konklusjon

Eg har i denne artikkelen gjort eit skilje mellom to ulike typar av ordbokskritikk, den for leksikografen og den for ordbokskjøparen, og deretter gått gjennom kva mål vi bør setje opp for desse typane.

Ordbokskritikk som metaleksikografi skal framfor alt vere med og utvide leksikografien framover, og gjere det vanskelegare for leksikografar å halde fram med å skrive dårlegare ordbøker enn dei treng skrive, med dei ressursane dei har til rådvelde og den innsikta som leksikografien har komme fram til.

Tematiske seksjonar på leksikografiske konferansar, der konkrete ordbøker blir diskutert, er ein måte å styrke dialogen mellom kritikarar og praktiserande leksikografar. Det å gje ordbokskritikarar tilgang til delar av eller heile manuset i elektronisk form vil gjere det mogleg å skrive langt betre resensjonar enn i dag.

For kritikk skrive for ordbokskjøparen må vi sjølvsaft framleis halde på dei krava som sjangeren krev, opplysningar om lemmabestand, kvalitet, tilhøve kvalitet/pris. I tillegg bør meldaren vere i stand til å gripe det karakteristiske ved ordboka, og få det formidla til lesaren på ein slik måte at lesaren blir i stand til å vurdere kva ho kan forvente og ikkje forvente av ordboka.

Eg har dessutan gått gjennom éin type ordbøker, nemleg tospråklege ordbøker mellom minoritets- og majoritetspråk med overlappende domene. Denne ordbokstypen representerer ei utfordring for den tradisjonelle distinksjonen mellom morsmål og framandspråk, og krev dermed andre leksikografiske metodar enn andre tospråklege ordbøker. Dette bør òg bli spegla i ordbokskritikken.

Den overgripande konklusjonen er at på same måten som leksikografi blir utvikla til ein akademisk disiplin, med teoretisk overbygning og vitskapleg fundert metodologi, bør ordbokskritikken òg sjå på seg sjølv som del av denne akademiske disiplinen. Ordbokskritikk er ein del av metaleksikografien, og bør utvikle seg i takt med den.

Litteratur

Ordbøker

- Bokmålsordboka = Landrø, Marit Ingebjørg og Boye Wangenstein (red): *Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivingsordbok*. Bergen-Oslo-Stavanger-Tromsø: Universitetsforlaget AS.
- Erzjan'-ruzon' valks / russko-erzjanskij slovar' = Buzakova, R.N. og R.N. Tikhonova 1993: *Erzjan'-ruzon' valks / russko-erzjanskij slovar'*. Saransk: Mordovskij knizjnoj izdatel'stvas'
- Finsk-norsk ordbok = Farbregd, Turid og Hannele Seppinen 2000: *Finsk-norsk ordbok*. Oslo: Unipub.
- Gresk lommeordbok = Theophilakis, Elias 1999: *Gresk lommeordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- LDOCE = Quirk, Randolph et al. 2001: *Longman Dictionary of Contemporary English*. London: Longman.
- Mansijsko-russkij/russko-mansijskij slovar' = Rombandeeva, E.I og E.A Kuzakova 1982: *Slovar' mansijsko-russkij/russko-mansijskij*. Leningrad: Prosvesjtsjenie.
- Nenecko-russkij/russko-neneckij slovar' = Teresjtsjenko, N.M. 1982: *Slovar' nenecko-russkij/russko-neneckij*. Leningrad: Prosvesjtsjenie.
- Norsk-gresk ordbok = Garras, Liv Nilsen 2002: *Norsk-gresk ordbok / Norvegikó-hellenikó lexikó*. Oslo: Ad infinitum.
- Norsk-samisk ordbok = Kåven, Brita et al. 2000: *Norsk-samisk ordbok ~ Dáru-sámi sátnegirji*, Davvi Girji.
- NS = Sadeniemi, Matti m.fl. 1967: *Nykysuomen sanakirja* 1–3. WSOY.
- Nynorskordboka = Hovdenak, Marit, Laurits Killingbergtrø, Arne Lauvhjell, Sigurd Nordlie, Magne Rommetveit og Dagfinn Worren 2001: *Nynorskordboka. Definisjons- og rettskrivingsordbok*. 3. utg. Oslo: Det norske samlaget.
- Russko-neneckij slovar' = Pyrerka, A.P. og N.M. Tereshtsjenko 1948: *Russko-neneckij slovar'*. Moskva: OGIZ. Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannykh i nacional'nykh slovarej.
- SKP = Haarala, Risto m.fl. 1990: *Suomen kielen perussanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

- SO = *Svensk ordbok*. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Stockholm 1986.
- Stor norsk-samisk ordbok = Kåven, Brita m.fl. 2000: *Stor norsk-samisk ordbok/dáru-sámi sátnegirji*. Karasjok: Davvi Girji.
- Stora finsk-svenska ordboken = Birgitta Romppanen m.fl. 1997: *Suuri suomi-ruotsi sanakirja - Stora finsk-svenska ordboken*, WSOY og Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Stora svensk-finska ordboken = Karlsson, Göran m.fl. 1982–1986: *Iso ruotsalais-suomalainen sanakirja – stora svensk-finska ordboken 1-3*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Suomalais-ersäläinen sanakirja = Alhoniemi, Alho, Nina Agafonova og Mihail Mosin 1999: *Suomalais-ersäläinen sanakirja*. Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku 64.
- Suomalais-marilainen sanakirja = Moisiö, Arto, Ivan Galkin og Valentin Vasiljev 1995: *Suomalais-marilainen sanakirja*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 52. Turku.
- Svensk-isländsk ordbok = Davíðsson, Aðalsteinn og Gösta Holm 1982: *Svensk-isländsk ordbok – Sænsk-íslensk orðabók*. Lund: Walter Ekstrand Bokförlag.

Sitert litteratur

- Bergenholtz, Henning og Jens Erik Mogensen 1993: Wörterbuchkritik in Dänemark. I: *Lexicographica* 9, 8–35.
- Farbregd, Turid og Hannele Seppinen 2001: Ordbøker mellom finsk og norsk. I: *LexicoNordica* 8, 45–66.
- Ohlander, Sölve 1996: "The Big Four". "Learners' dictionaries" inför 2000-talet. I: *LexicoNordica* 3, 257–278.
- Ohlander, Sölve 2001: Tolv kilo engelska lexicon. I: *LexicoNordica* 8, 203–233.